

АГРАРНЕ ПРАВО

УДК 349.42

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ АГРАРНОГО ПРАВА

М.М. ЧАБАНЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент*,
*Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ*

Стаття присвячена з'ясуванню методологічних засад та пріоритетів щодо наукового дослідження системи аграрного права. Проаналізовано низку методологічних зауважень з приводу дослідження аграрно-правової дійсності. Визначено поняття, склад, систему, принципи та функції аграрно-правової методології. Виділено компаративістський метод як один із пріоритетних щодо дослідження системи аграрного права.

Аграрне право, система аграрного права, наука аграрного права, метод науки аграрного права, методологія науки аграрного права.

В Україні з початку 90-х років минулого століття і дотепер відбуваються суттєві політичні, економічні й соціальні зміни. Як слушно зауважує П.М. Рабінович, радикальні зміни, що їх зазнали у останній чверті ХХ ст. державно-правові явища, зумовили необхідність адекватного реагування на них з боку правознавства. Приведення цієї науки у відповідність із соціальними реаліями потребує передусім її методологічного «переозброєння». Воно, вочевидь, стає можливим головним чином шляхом звільнення її від колишньої адміністративно-командної заідеологізованості, демонополізації методологічних підходів, плюралізації використовуваних методів дослідження. Це – необхідна передумова щодо об'єктивності пізнання державно-правових явищ, поступового розвитку юридичної науки, свободи наукової творчості. На думку вченого, сучасна методологічна ситуація у всьому суспільствознавстві України, яка характеризується переходом від уніфікованої, єдиної дозволеної, «одержавленої» методології до розмаїття методологічних засад, поширюється так чи інакше й на вітчизняне правознавство. Демонополізація, або, так би мовити, роздержавлення методології, – безперечно, плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дає змогу більш повно і всебічно осягнути предмет дослідження – специфічні державно-правові закономірності [8, с. 150–151].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що наявні результати наведеної методологічної тенденції вимагають не тільки переосмислення, а й посилення процесу пізнання як взагалі аграрного права, так і систем сучасного аграрного права.

* Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор А.М. Статівка

Питанням методології правових досліджень присвячені роботи, зокрема, таких авторів, як: Н.О. Багай, О.Г. Данильян, В.М. Єрмоленко, Н.И. Козюбра, Л.О. Корчевна, В.В. Носік, М.С. Строгович, В.М. Сирих та ін.

Метою цієї статті є визначення методологічних засад та пріоритетів щодо наукового дослідження системи аграрного права.

Необхідно звернути увагу на те, що процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології [5, с. 63]. При цьому В.В. Цветков зауважує, що проблема методології наукового пізнання останнім часом набуває у соціогуманітарних науках України, у тому числі й юридичних, особливого значення. Розширюється фронт наукових досліджень, що потребує поглибленого аналізу проблем наукового пізнання. На жаль, ця об'єктивна потреба не отримує необхідного відображення у дедалі зростаючому загальному потоці публікацій. Більш того, останнім часом методологічним аспектам юридичної науки приділяється невиправдано мало уваги. Добре відомо, що без дослідження методологічних проблем пізнання не можна отримати нове знання в науці. Тому інтерес становлять не тільки готові знання, а й сам процес формування і розвитку цих знань, форми і методи, прийоми, за допомогою яких вони отримані. Для визначеності розуміння процесу пізнання потрібно з'ясувати саме поняття методології наукового пізнання [11, с. 149].

Будь-яка юридична наука, в тому числі аграрно-правова, повинна творчо використовувати, опираючись на загальнофілософські, загальнонаукові способи й прийоми, з урахуванням специфіки свого предмета. При цьому – формуючи свої спеціальні прийоми і способи пізнання. Головною метою науки аграрного права є з'ясування істини для того, щоб перетворити існуючу дійсність, основою якої є об'єктивний критерій – це практика. Застосовуючи вже вироблені загальною філософією, філософією права, теорією держави й права категорії, принципи, вивчати певні інститути під кутом зору захисту цих категорійних понять.

Наука аграрного права виробляє і простежує, який саме вираз використовують у досліджуваній нею сфері суспільних відносин. Наприклад, філософська категорія «сутність» фіксує певний рівень знання об'єктивного світу. Оперуючи цим поняттям, аграрно-правова наука виробляє свої категорії як поняття, зокрема: «сутність системи аграрного права», «сутність сільськогосподарської діяльності», «сутність сільськогосподарської продукції» та ін. При цьому наведені аграрно-правові категорії наповнюються новим змістом та ознаками. На цій основі й формулюються певні поняття як категорії.

Наука аграрного права, як і будь-яка наука, має методологічне навантаження тим більше й тим ефективніше, чим вище її теоретичний рівень. Її не можна розглядати лише як зібрання готових істин, канонів чи догм. Вона є «живою» наукою, що постійно знаходиться в перманентному, тобто в безперервному розвитку й пошуку. Оновлюючи і розвиваючи свою методологію, наука аграрного права розв'язує своє основне завдання – служити орієнтиром правової практики.

В.М. Єрмоленко зазначає, що аграрне право як наука дає об'єктивне відображення закономірностей її виникнення, функціонування й розвитку. Вона

проявляє себе як сукупність концепцій, керівних ідей, наукових позицій і підходів до вирішення проблем, які виникають у сфері правового регулювання аграрних відносин [1, с. 46].

Слушною є думка А.М. Статівки, що аграрно-правова наука є наукою об'єктивного відображення оптимальних форм правового забезпечення реалізації аграрної політики в державі, основою якої є всебічне знання про перебудову сільського господарства, реструктуризацію аграрного виробництва. Перед наукою аграрного права постають актуальні питання переосмислення теорій, концепцій, підходів у розв'язанні практичних завдань вдосконалення правового регулювання відносин щодо виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції з урахуванням досвіду зарубіжних країн, вимог законодавства ЄС, СОТ тощо. Наведене вимагає подальшого розвитку й розширення аграрно-правових теоретичних досліджень, оскільки, як відомо, система аграрного права, як і будь-якої іншої галузевої юридичної науки, визначається передусім системою відповідної галузі права [10, с. 54–55].

Отже, важливого значення набуває методологія аграрно-правової науки взагалі і дослідження системи аграрного права зокрема. Такий підхід дає змогу представити методологію аграрного права як конкретну правову науку, як деяке синтетичне знання, що є опосередковуючою ланкою між філософією, теорією права і певним аспектом філософії права, що полягає в гносеологічному аналізі основ аграрно-правової теорії, якою є система аграрного права.

На наш погляд, методологія, як пізнавальний процес аграрно-правової науки, являє собою систему світоглядних принципів, керівну ідею логічних прийомів і засобів, що виявляють себе в процесі дослідження аграрного права, а також обґрунтування такої ідеї.

Оскільки на сьогодні загальноновизнаним є уявлення про комплексність і системність методологічного знання, то методологія науки аграрного права повинна виходити із загальнонаукового феномена, який поєднує всю сукупність як принципів, так і методів пізнання, а саме: світогляд; філософські методи пізнання і вчення про них; загальнонаукові поняття і методи; аграрно-правові наукові поняття і методи – як конкретної правової науки. Все це дає підстави говорити про методологію аграрного права в широкому розумінні як про комплекс методологічних проблем аграрного права і віднести до неї: по-перше, методологію пізнання аграрного права, при цьому з'ясувавши питання стосовно системоутворюючих категорій в аграрному праві, предмет, методи, принципи, систему аграрного права; по-друге, методологію аграрно-правової практики. Тут доцільно виділити як методологію правотворчості, так і методологію правозастосування.

У свою чергу, в рамках методології пізнання системи аграрного права необхідно використати вищерозглянуті рівні:

а) загальнофілософський, що являє собою систему світоглядно-методологічних ідей і принципів, втілених в будь-якому способі осмислення аграрного права, в підходах до сприйняття його як самостійної або як комплексної галузі права, а також їх порівняння, критику й обґрунтування;

б) загальнонауковий, який являє собою систему принципів і методів наукового пізнання як в цілому, так аграрно-правової конкретної науки, застосовуючи для більш глибокого пізнання системи сучасного аграрного права. При цьому доцільно виділити власне загальнонаукові методи і прийоми пізнання, такі як аналіз і синтез, індукція й дедукція, аналогія і моделювання, абстрагування і класифікація, не забуваючи також про системний і синергетичний та інші методи у випадку, коли логічним є їх застосування при дослідженні такого об'єкта дослідження, як система аграрного права;

в) конкретно-наукові (в даному випадку – аграрно-правові) методи – історичний, правовий, логічний та ін., тобто які доцільно застосовувати для пізнання такого явища, як система аграрного права;

г) спеціально-юридичні методи, що становлять систему властивих для науки аграрного права методів його пізнання, а саме: догматичний, порівняно-правовий, нормативно-аналітичний та ін.

Необхідно звернути увагу на те, що на сьогодні аграрно-правова наука в Україні нерідко використовує і оперує поняттями й категоріями колишнього колгоспного, сільськогосподарського права, що були засновані на марксистко-ленінській економічній теорії, а також вченні про радянську державу і право.

Досліджуючи методологічні основи власності і права власності на землю Українського народу, В.В. Носік слушно зауважує, що все це призводить до консервації і метафізичного стану окремих складових системи земельного права України [6, с. 27–28]. Такий стан аналогічно властивий і системі сучасного аграрного права. Теоретичні положення щодо зазначеної системи розробляють нерідко в протилежному за напрямом теоретичні конструкції системи аграрного права.

Вихід з такого стану вбачається у вдосконаленні методології аграрно-правової науки. Тільки в такому аспекті можливе теоретичне обґрунтування й змістовне наповнення системи, як явища сучасного аграрного права. Ефективність зазначених питань залежить як від загальних, так і аграрно-правових, тобто конкретно-наукових принципів та підходів, що становлять зміст загальнонаукової й спеціальної методології. Це є підґрунтям для методологічних підходів до вивчення системи аграрного права.

У методологічному знанні особливо важливу роль відіграють принципи дослідницької діяльності, що об'єднують у собі основи теорії та практики. Тому існує потреба у розгляді принципів, які доцільно використати в дослідженні системи аграрного права як об'єкта методології аграрно-правової науки.

Отже, по-перше, провідним принципом є методологічний принцип об'єктивності. Він проявляється у всебічному врахуванні чинників, які породжують явище, у пошуках і знаходженні адекватних дослідницьких підходів та засобів, що дасть змогу отримати істинне знання про систему аграрного права як про об'єкт дослідження. Даний принцип передбачає виключення можливості застосування суб'єктивізму, односторонності та упередженості у підборі й оцінці фактів. Дотримання цього принципу стає можливим тому, що тут пізнання системи аграрного права, як явища, відбувається шляхом опосередкованого вивчення його об'єктивних проявів. Принцип об'єктивності потребує обґрунтованості, вихідних даних, логічності дослідницьких дій, їх реалізованості, досягнення достовірних висновків.

Ефективність принципу об'єктивності значною мірою залежить від того, наскільки вдалося виділити та оцінити всі можливі варіанти рішення, виявити існуючі точки зору, позиції щодо об'єкта дослідження.

По-друге, принцип єдності історичного та логічного. Цей принцип передбачає, що в процесі дослідження системи аграрного права, як об'єкта, необхідно поєднувати витоки і вивчення історії об'єкта в його сучасному стані, а також перспективи його розвитку в цілому і його складових (елементів). Історичний аналіз можливий тільки з позиції певної доктринальності, на основі уявлень про структуру і функції тих чи інших елементів та відносин. Тут теоретичний аналіз неможливий без вивчення генезису, тобто походження й становлення системи аграрного права як об'єкта пізнавального процесу.

По-третє, принцип сутнісного аналізу. Як методологічний принцип його слід пов'язувати зі співвідношенням у явищах, що вивчаються, загального, особливого та одиночного проникнення у їх внутрішню структуру, розкриття їх існування, функціонування умов і факторів розвитку, можливостей цілеспрямованої їх зміни. Даний принцип передбачає «рух дослідницької думки від описання до пояснення, а від нього до прогнозування розвитку... явища та процесів» [4, с. 41]. Важливою вимогою при застосуванні цього принципу є необхідність урахування безперервних змін розвитку систем як явищ та процесу.

По-четверте, принцип системного підходу, коли загальнонаукова методологія використовує таку теоретичну концепцію, як системний підхід. Сутність його полягає у комплексному дослідженні складних об'єктів (систем), вивчення яких не обмежується особливостями складових їх елементів, а навпаки відбувається з акцентуванням уваги на характер взаємодії між елементами. З позиції системного підходу можна розглянути будь-яку сферу. Орієнтація на системний підхід найбільш виправдана тоді, коли досліджується сутність системи аграрного права як явища.

По-п'яте, принцип термінологічного підходу, коли теоретичне дослідження потребує подання, аналізу й уточнення термінів, категорій та понять, які використовуються під час дослідження. Такий підхід передбачає не тільки генезу, становлення та аналіз термінів і позначуваних ними понять, а й розробку, уточнення, поглиблення понятійного апарату, встановлення підпорядкованості та взаємозв'язку понять, що становлять основу теоретичного дослідження. Необхідно зазначити, що упорядкування термінів і понять розпочинається з роботи щодо їх тлумачення, з опрацювання довідкової літератури та професійних словників.

По-шосте, історичний або хронологічний підхід дає можливість дослідити розвиток явища (процесів) та подій у хронологічній послідовності. Тут вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення й розвитку системи аграрного права, як об'єкта дослідження, «від моменту виникнення до часу вивчення проблем, значно збагачує наукове дослідження, підвищує рівень достовірності його результатів, свідчить про об'єктивність та компетентність дослідження» [7, с. 112–113].

Необхідно підкреслити, що значення методології аграрно-правової науки виявляється в її функціях. Тому виникає питання: в чому ж полягає сутність цих функцій? Варто звернути увагу на те, що існують деякі неточності в

термінології, які визначають поняття «функція». Цим терміном визначають різні поняття функції однакових по суті значення й при цьому застосовують різні вислови, наприклад: роль, значення, ефективність.

З поняттям «функція» можна зустрітися в цілій низці галузевих наук. Воно застосовується в математиці і біології. Ним користується і в науці управління. Скрізь дане поняття неоднозначне. Наприклад, функція грошей – як економічна категорія; функція органу або установи – як напрям діяльності тощо. У спеціальній літературі зазначається, що функція в самому загальному розумінні – це специфічні прояви властивостей того чи іншого об'єкта і їх значення в способі його існування [3, с. 12].

Функція як поняття, категорія має різне значення в конкретних галузях науки й практики. Разом із тим варто зазначити, що кожного разу йдеться або про закономірності проявів сутності речей, або про діяльність, яка направлена на розв'язання певних завдань [9, с. 69].

Виходячи з цього, функції методології аграрно-правової науки доцільно розглядати з позиції розв'язання завдань, які стоять перед нею в сучасних умовах. Не можна сказати, що цьому питанню не приділяється увага науковцями. Так, використовуючи наявні доробки вчених, Н.О. Багай виділяє основні функції юридичної науки [2, с. 25–28].

Тому існує потреба виділити основні функції методології аграрно-правової науки. При цьому доречно використати запропоновані Н.О. Багай функції юридичної науки, які в деяких випадках потребують корегування й уточнення.

До функцій методології аграрно-правової науки, як пізнавального процесу, слід віднести:

а) пізнавальну функцію. Вона полягає у виявленні існуючих аграрно-правових явищ взагалі та у розкритті закономірностей функціонування системи аграрного права. Наявність цієї функції властива кожній науці. Зумовлено це тим, що дослідження конкретного об'єкта неможливе без його пізнання;

б) евристична функція. Вона є особливою функцією методології аграрно-правової науки. Сутність її полягає у відкритті нових раніше невідомих знань про явища та процеси правової дійсності. Дана функція є базовою і визначальною для всіх інших функцій. Як слушно зазначає Н.О. Багай, завдання, яке виконує евристична функція, є фактично основним завданням, а в кінцевому результаті – і метою самої юридичної науки. Наведена функція методології аграрно-правової науки відіграє важливу роль у формуванні її основних положень взагалі і теоретичних висновків та понять зокрема;

в) констатаційна функція. Суть її полягає у фіксації вже виявлених явищ правової дійсності. Важливого значення дана функція набуває у процесі відкриття нових знань, їх теоретичної систематизації;

г) інтерпретаційна функція. За її допомогою відбувається пояснення сутності правових явищ, їх основних властивостей, закономірностей визначення і розвитку. Ця функція дає змогу формувати певні поняття. Наприклад, аграрно-правовою наукою розроблено поняття аграрного права, його окремих категорій, визначень окремих інститутів та ін.;

д) прогностична функція. За її допомогою розкриваються тенденції подальшого розвитку правових явищ, передбачення тих змін, які з ними відбудуться у майбутньому. Ця функція дає можливість будувати гіпотези. Аграрно-правова наука за допомогою цієї функції здатна пояснювати явища, які вже мають місце, а також прогнозувати, передбачати їх розвиток в перспективі;

е) описова функція. Вона полягає в описі явищ та фактів державно-правової дійсності. Дана функція формує наукові знання, що тяжіють в основному до емпіричного аспекту аграрно-правової науки. Остання завдяки реалізації даної функції надає характеристику основним нормативно-правовим актам аграрного законодавства;

є) практико-прикладна функція. За її допомогою пропонуються рекомендації, пропозиції щодо удосконалення й розвитку певних аграрно-правових інститутів. Реалізація цієї функції наукою аграрного права полягає у виробленні конкретних рекомендацій з удосконалення правового регулювання суспільних відносин, а також щодо розвитку аграрного законодавства, його систематизації тощо.

Необхідно звернути увагу й на те, що при дослідженні функцій методології аграрного права виникає питання щодо змістовної наповненості й переліку функцій як аграрно-правової науки, так і загальноюридичної науки. Вищенаведені функції методології аграрно-правової науки можуть бути властиві іншим галузевим наукам, які є складниками системи юридичних наук, але при цьому вони мають різний зміст і перелік (кількість) функцій. Тут можна спостерігати специфічність співвідношення окремих функцій для кожної галузі юридичної науки. Таке співвідношення характерне для процесу розвитку науки аграрного права, що є актуальним з огляду на об'єкт даного дослідження. Важлива роль при цьому належить такій функції, як пізнавальна. Разом із тим методологія, як пізнавальний процес аграрно-правової науки, може переміщувати акцент в бік функцій, що виконуються на теоретичному рівні науки. Варто погодитися з Н.О. Багай, що тут ми маємо такі функції: евристичну, інтерпретаційну, прогностичну, практично-прикладну та ін.

Отже, важливого значення набуває методологія аграрно-правової науки взагалі і методологічні підходи до дослідження системи аграрного права зокрема. Такий підхід дає змогу розглядати методологію аграрного права як конкретно-правової науки, як деяке синтетичне знання, опосередковуючу ланку між загальною філософією, теорією права і певним аспектом філософії права, що полягає в гносеологічному аналізі основ аграрно-правової теорії (науки), якою є система аграрного права. У зв'язку з цим у контексті наукового інтересу є не перебільшеним і актуальним дослідження системи аграрного права, методологічних засад її становлення й розвитку. При цьому однією з характерних ознак дослідження даної проблеми слід вважати компаративізм в аграрному праві. Виходячи з цього, доцільно з'ясувати питання щодо генези становлення системи сучасного аграрного права. Все це допоможе всебічно дослідити систему сучасного аграрного права та визначити її подальший розвиток.

Список літератури:

1. Аграрне право України : підруч. / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін. ; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
2. Багай Н.О. Розвиток науки аграрного права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Н.О. Багай. – Львів, 2002. – 243 с.
3. Веденов М.Ф. Соотношение структуры и функций в живой природе / М.Ф. Веденов, В.И. Кремянский. – М., 1966. – 48 с.
4. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / В.И. Загвязинский, Р.И. Атаханов. – М. : Асадема, 2001. – 208 с.
5. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 192 с.
6. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: моногр. / В.В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
7. Основи наукових досліджень у соціальній роботі: навч. посіб. / М.М. Букач, Т.С. Попова, Н.В. Клименюк ; за ред. М.М. Букача. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 284 с.
8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П.М. Рабінович. – 6-е вид. – Х. : Консум, 2002 – 160 с.
9. Семейсов В.А. Функции хозяйственного договора / В.А. Семейсов. – Иркутск, 1979. – 86 с.
10. Статівка А.М. Актуальні питання сучасної науки аграрного права / А.М. Статівка // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки : матер. міжнар. наук-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 19–20 вересня 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 54–55.
11. Цветков В.Ф. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : моногр. / В.Ф. Цветков. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 336 с.

Статья посвящена выяснению методологических основ и приоритетов в аспекте научного исследования системы аграрного права. Проанализирован ряд методологических замечаний по поводу исследования аграрно-правовой действительности. Определены понятие, состав, система, принципы и функции аграрно-правовой методологии. Выделен компаративистский метод как один из приоритетных касательно исследования системы аграрного права.

Аграрное право, система аграрного права, наука аграрного права, метод науки аграрного права, методология науки аграрного права.

The paper covers the issues of methodological grounds and priorities in the framework of agrarian law system scientific research. A number of methodological observations concerning the agrarian-law researches are analyzed. The essence, structure, system, principles and functions of agrarian-law methodology are defined. The comparative method is marked out as one of the foreground ones relative to the agrarian law system research.

Agrarian law, agrarian law system, agrarian law science, methodology of agrarian law science.